

Νίκος Κοτζιάς

Διεθνής συνάντηση στη Βουδαπέστη Ρεύματα κι απόψεις της διεθνούς αριστεράς

Πραγματοποιήθηκε στη Βουδαπέστη, από τις 10 μέχρι τις 12 Απρίλη 1991, συνάντηση 58 θεωρητικών-κοινωνικοπολιτικών περιοδικών και επιστημόνων από 23 χώρες, διοργανωμένη από το Lukacs Foundation, με θέμα την επιστημονική διερεύνηση της κατάστασης της σημερινής αριστεράς και του θεωρητικού της λόγου, καθώς και την ύπαρξη εναλλακτικών ή όχι προτάσεων υπέρβασης της κρίσης της.

Οι επιστήμονες και εκπρόσωποι των ανεξάρτητων περιοδικών και επιστημονικών κέντρων, προέρχονταν απ' όλες τις ηπείρους. Από τις ΗΠΑ, τον Καναδά και το Μεξικό μέχρι την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία. Οι απόψεις που διατυπώθηκαν περιλάμβαναν το σύνολο σχεδόν των σημερινών αντιλήψεων που διαμορφώνονται στο χώρο της κριτικής θεωρίας, από το μαρξισμό μέχρι και τους πράσινους, από εκπροσώπους των παλιών Κ.Κ. και των τροτσκιστικών διεθνών, μέχρι τέτοιες προσωπικότητες όπως είναι ο γνωστός Γιουγκοσλάβος φιλόσοφος (συνιδρυτής της σχολής Πράξις) Πέτροβιτς και η Ιταλίδα Λ. Καστελίνα. Αυτό αποτέλεσε ένα ελπιδοφόρο μήνυμα, ότι σήμερα υπάρχουν δυνάμεις που επιτέλους προτίθενται να βγουν από το τέλμα της μεμψιμοιρίας και να αποδεχθούν την ανάγκη διαλεκτικής δράσης και θεωρίας, της εξασφάλισης ενός δημοκρατικού διαλόγου. Επιτέλους αρχίζει και γίνεται συνείδηση, όχι βέβαια απ' όλους όσους πήραν μέρος, ότι κανείς δεν κατέχει εκ προοιμίου χωρίς πάλη και διάλογο την αλήθεια, και ούτε θα μπορούσε να την κατέχει.

Η θεωρητική σύσκεψη συγκέντρωσε την προσοχή της κύρια στην προσπάθεια να εκτιμηθεί η κατεύθυνση στην οποία κινείται ο σημερινός κόσμος: ποια είναι τα πιθανά σενάρια κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης και πολιτικής, εάν υπάρχουν πιθανότητες να διαμορφωθεί στον πλανήτη μας ένα μη-καπιταλιστικό μέλλον. Μεγάλο μέρος της συζήτησης αφορούσε την κατάρρευση του «μοντέλου της Ανατολικής Ευρώπης», τα διδάγματα που μπορούν να εξαχθούν απ' αυτήν, τι μπορεί να δώσει η Ανατολική Ευρώπη σήμερα στην ευρωπαϊκή αριστερά συνολικά.

Στα πλαίσια της θεωρητικής σύσκεψης, πραγματοποιήθηκε συνάντηση μελών συντακτικών επιτροπών ανεξάρτητων πολιτικοκοινωνικών περιοδικών που έχουν κριτική κοινωνική άποψη και που έπαιρναν μέρος σ' αυτή. Η συνάντηση έγινε με σκοπό να διαμορφωθούν τα πλαίσια μιας πιο σταθερής συνεργασίας, αλληλοϋποστήριξης και ανταλλαγής πληροφοριών, σκέψεων και άρθρων, διοργάνωση συζητήσεων στρογγυλής τραπέζης και αναδημοσιεύσεων των πορισμάτων στα συμμετέχοντα περιοδικά, κοινές εκδόσεις κ.ο.κ., ώστε να αναπτυχθεί και άλλο ο διάλογος ανάμεσα στην ευρωπαϊκή αριστερά και να βαθύνουν οι θεωρητικές αναζητήσεις. Τέλος συμφωνήθηκε να προετοιμαστεί για το 1992 μια νέα συνάντηση με κύριο περιεχόμενο τα σύγχρονα θεωρητικά προβλήματα της αριστεράς.

Στα κεντρικά ζητήματα πάνω στα οποία συγκεντρώθηκε η προσοχή των συζητήσεων, όπως ήταν φυσικό, διατυπώθηκαν οι πιο διαφορετικές γνώμες. Χωρίς να είναι εδώ ο χώρος ανάπτυξης τους μπορούμε να τις καταγράψουμε εν συντομία:

Όσον αφορά τις αλλαγές στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, η συζήτηση κωδικοποίησε περισσότερο τις απόψεις που υπάρχουν για το χαρακτήρα της κατάρρευσης των καθεστώτων σ' αυτές και λιγότερο το χαρακτήρα των καθεστώτων που κατέρρευσαν. Οι γνώμες που ακούστηκαν μπορούν να συνοψισθούν σε τέσσερις ομάδες:

1. Η πρώτη έχει σαν μεθοδολογικό της κριτήριο το κατά πόσο η αλλαγή αυτή ήταν αντεπανάσταση ή όχι, αν εντάσσεται στα ιστορικά πλαίσια των κοινωνικών επαναστάσεων. Η απάντηση που δόθηκε είναι ότι η κατάρρευση στην Ανατολή ήταν προϊόν επαναστατικών αλλαγών. Αυθεντικά λαϊκά κινήματα ανέτρεψαν δικτατορίες και προώθησαν δημοκρατικές λύσεις. Στο βαθμό που αυτές άρχισαν να εγκαθιδρύονται και να νομιμοποιούνται θεσμικά, άρχισαν να αδειάζουν από το περιεχόμενο που τους δίνουν τα αυθόρμητα κινήματα. Αντίστοιχα άρχισαν και τα κινήματα να χάνουν τη δυνατότητα επίδρασης και οι νέοι θεσμοί αξιοποιούνται όλο και πιο συχνά σε βάρος τους, μετά από την έντονη επίδραση του πιο οργανωμένου παράγοντα που έχει παρουσία και στο εσωτερικό αυτών των χωρών, του ξένου κεφαλαίου και των διεθνών κρατικών θεσμών του. Ορισμένοι σύνεδροι έκφρασαν τη γνώμη ότι η μορφή ήταν επαναστατική και οι μέθοδοι δημοκρατικές, όχι όμως και το αποτέλεσμα.

2. Μερίδα των θεωρητικών των κοινωνικών επιστημών στην Ανατολή, τοποθετεί σαν κύριο ερώτημα το κατά πόσο η αλλαγή που έγινε είναι εκσυγχρονιστική ή όχι, αν συμβάλλει και πώς στην ανανέωση της κοινωνίας. Ορισμένες απόψεις υποστήριζαν τη θέση ότι μέσω της κατάρρευσης υπάρχει μια ανανέωση της κοινωνίας που υπερβαίνει πλέον τον κρατικό κεντρισμό και άλλες ότι αυτό έγινε διότι αστικοποιούνται καθυστερημένα τμήματα αυτών των κοινωνιών (Erosionskonzeption).

Διατυπώθηκε ακόμα η γνώμη ότι παρά τους εν δυνάμει εκσυγχρονισμούς, το «σίγουρο είναι ότι δεν υπήρξε ανανέωση προσώπων», ότι ουσιαστικά, πέρα από την απομάκρυνση τμήματος της «κομματικής γραφειοκρατίας», διατηρήθηκε μια συνέχεια στις «ελίτ της εξουσίας» και στη διεύθυνση της οικονομίας. Μπορεί αυτές οι «ελίτ» να μην αποτελούν μια «αυθεντική νέα αστική τάξη», αλλά σίγουρα είναι το υπό εκκόλαψη τμήμα ενός αστισμού που εκπροσωπεί συμφέροντα που προκύπτουν από το διεθνή καταμερισμό εργασίας και τη διεθνοποίηση κεφαλαίων και ιδιοκτησίας.

Στα πλαίσια της πιο πάνω άποψης διατυπώθηκε η θέση ότι δεν μπορεί να υπάρχει κοινωνικός σχηματισμός που ονομάζεται «γραφειοκρατικός σοσιαλισμός», διότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί να 'ναι σοσιαλισμός. Αυτό που μπορεί να υπάρξει είναι γραφειοκρατικοποιημένα κινήματα που 'χαν σοσιαλιστικούς στόχους.

Τέλος, ορισμένοι οπαδοί του αυστρομαρξισμού, επανέφεραν στη συζήτηση τη θέση του Ο. Bauer, σύμφωνα με την οποία ο σοσιαλισμός είναι ένα αναγκαίο εκσυγχρονιστικό στάδιο για τον κομμουνισμό.

Είναι γνωστό ότι παρόμοια άποψη διατύπωνε και ο R. Dahrendorf για τον εθνικοσοσιαλισμό. Άποψη που δεν μπορεί να εξηγήσει γιατί η Γερμανία χρειάστηκε περισσότερο «εκσυγχρονιστικά συστήματα» απ' ό,τι λ.χ. οι Ινδίες ή η Τουρκία.

3. Μια τέταρτη κατεύθυνση, σαφώς μικρότερης εμβέλειας, θεωρεί ότι τα διλληλήματα προσδιορίζονται κύρια με πολιτικά - γεωγραφικά κριτήρια. Η άποψη αυτή υπερτονίζει τους γεωπολιτικούς παράγοντες, εκτιμά ότι η κίνηση των μαζών στην Ανατολή έκφρασε τη θέλησή τους να επανατοποθετήσουν τη χώρα τους στο χώρο της Ευρώπης, από την ανατολή στη δύση.

4. Σαν τέταρτη ομάδα μπορεί να θεωρηθεί η άποψη ότι η κίνηση των μαζών δεν έχει σχέση με το τι πραγματικά γινόταν, ότι, πέρα από προθέσεις, συνέβη ανατροπή «ενός γραφειοκρατικού και ταυτόχρονα κοινωνικού» συστήματος, συντηρητική ανασυγκρότηση και η επανεγκαθίδρυση του καπιταλισμού. Η άποψη αυτή επιμένει πολύ στην ανάλυση της διαδικασίας ανασυγκρότησης της αστικής τάξης στο εσωτερικό αυτών των χωρών μέσω της πολιτικής των ιδιωτικοποιήσεων.

Όλες οι πιο πάνω ερμηνείες διακρίνονταν από ότι δεν απαντούσαν τελικά με πειστικότητα αν τα γεγονότα αυτά σήμαιναν για την ανθρωπότητα συνολικά μια πρόοδο ή όχι, και συχνά οι παρεμβάσεις εξαντλούνταν σε επιμέρους ζητήματα. Μ' άλλα λόγια δεν έβλεπαν την αντιφατική κίνηση αυτών των κοινωνιών στην ολότητά της.

Σοβαρή συζήτηση έγινε και για την κατάσταση της θεωρίας που αυτοπροσδιορίζεται σαν αριστερή¹. Κι' εδώ μπορούμε να κάνουμε μια σύντομη κωδικοποίηση των απόψεων, μ' όλους τους κινδύνους που συνεπάγεται κάτι τέτοιο:

1. Μια πρώτη ομάδα θεωρητικών, ιδιαίτερα επίμονα όσοι προέρχονταν από τη Λατινική Αμερική, διατύπωνε την άποψη ότι η κρίση του μαρξισμού είναι αποτέλεσμα της μη επαρκούς μελέτης του, ή ακόμα και της μη επαρκούς γνώσης του συνόλου των έργων του. Η άποψη αυτή απολυτοποιεί μια πλευρά των υπαρκτών αδυναμιών που υπήρξαν στο οργανωμένο μαρξιστικό κίνημα και που χαρακτήριζε μεγάλη μερίδα των ηγεσιών του. Πράγματι, όπως υποστηρίχθηκε, μεγάλο μέρος των έργων του Μαρξ μελετάται συστηματικότερα μόλις σήμερα, χάρη στην έκδοση MEGA, έκδοση που προς το παρόν συναντά οικονομικές δυσκολίες, όσον αφορά τη συνέχισή της. Όμως η άποψη αυτή είναι μονόπλευρη και επικεντρώνει την προσοχή της αποκλειστικά σ' ένα θέμα: τη μελέτη όσων κειμένων δεν διαβάστηκαν μέχρι σήμερα.

Στα ίδια πλαίσια, λιγότερο αρχαιακά, κινήθηκαν οι απόψεις του D.F. Ruccio, από το περιοδικό *Rethinking Marxism* (ΗΠΑ), που διατύπωσε τη θέση ότι το ζητούμενο σήμερα είναι να ξαναδιαβαστεί ο Μαρξ κάτω από την οπτική γωνιά των σημερινών εξελίξεων, έτσι ώστε να υπάρξει και υπέρβαση των «συγχύσεων» που έχουν προκληθεί.

2. Μια δεύτερη ομάδα θεωρητικών, ιδιαίτερα έντονα ορισμένοι Καναδοί καθη-

1. Τμήμα της άποψής μας πάνω στο θέμα το δημοσιεύσαμε στο προηγούμενο τεύχος (αρ. 5) της διαλεκτικής.

γητές (όπως ο καθηγητής από το Τορόντο Frank Cuninham, αλλά περισσότερο ο καθηγητής του Πανεπιστημίου του MIT Baxandall) διατύπωσαν τη γνώμη ότι το πρόβλημα της θεωρίας σχετίζεται άμεσα με τη δημοκρατία, τις δημοκρατικές διαδικασίες λειτουργίας και την ανάπτυξη τους. Εδώ διακρίναμε τη θετική παράδοση του Μακφέρσον πάνω στην πολιτική σκέψη της περιοχής, αλλά και μια υπερβολική πίστη στα σχήματα της σχολής της Φρανκφούρτης, ιδιαίτερα στις νέες παραλλαγές της (πάντα βέβαια πολύ ενδιαφέρουσας) θεωρίας της νομιμοποίησης (Habermas).

3. Μια τρίτη ομάδα θεωρεί ότι η καθυστέρηση της θεωρίας που αυτοπροσδιορίζεται σαν αριστερή ή κοινωνικά κριτική, σχετίζεται άμεσα με το γεγονός ότι καταπιέστηκαν ή μπήκαν στο περιθώριο της θεωρητικής αναζήτησης των κινήματων οι πιο σημαντικοί αριστεροί διανοητές, ότι πολύ συχνά διώχθηκαν για τις κριτικές τους σκέψεις από τις ηγεσίες και τις γραφειοκρατίες των κομμάτων και της κρατικής μηχανής στην Ανατολή, ιδιαίτερα συχνά ακούστηκαν τα ονόματα των Λούκατς, Σαρτρ (και γενικά των υπαρξιστών), Κορς, σχολή της Πράξης κ.ο.κ. (Ο γνωστός από την γαλλική του εξορία Ρουμάνος διανοούμενος Radu Floria διατύπωσε τη γνώμη ότι ήταν πιο εύκολα να διαβάσει κανείς συντηρητικούς στις χώρες της Ανατολής, παρά τον Λούκατς).

Το σωστό αυτό ερμηνευτικό σχήμα, όσον αφορά τουλάχιστον την πλευρά του προβλήματος που εξετάζει, δεν είναι επαρκές για να εξηγήσει το πρόβλημα της κρίσης στη θεωρία, αφού καταγράφει μεν μια βασική πλευρά της, που όμως είναι αποτέλεσμα κάποιων συνθηκών —συνθήκες που δεν τις αναλύει— κι' όχι μόνο αφετηρία και μήτρα της κρίσης.

Δεν έχουμε την ίδια εκτίμηση για ένα δογματικό αντισταλινισμό, που θα είχε τη θέση του πριν 15-20 χρόνια, σαν εκδήλωση μιας αντιαυταρχικής-αντιδογματικής προσπάθειας, αλλά σήμερα καταντάει και αυτός δόγμα. Ο τρόπος που ορισμένες τροτσκιστικές ομάδες προσπαθούν να ερμηνεύσουν όλα τα φαινόμενα με αναγωγή τους στον κακό (πράγματι κακό) σταλινισμό, εμποδίζει να πάει η έρευνα σε βάθος, αφού για όλα τα ερωτήματα υπάρχει έτοιμη η απάντηση, σταθερά και συχνά του ίδιου περιεχομένου, ακόμα και αν η ζωή βάζει πολλά περισσότερα.

Η λογική ότι ο Στάλιν έσωσε το σοσιαλισμό απαντιέται απ' αυτή την «άλλη» άποψη ότι για όλα τα δεινά —και για όλα τα θεωρητικά κενά και τη στασιμότητα-γραφειοκρατικοποίηση της θεωρίας—φταίει ο σταλινισμός, απάντηση ηθικά πιο ελκυστική, αλλά σίγουρα εξίσου αντιδιαλεκτική-μη υλιστική και φτωχή όσο και η πρώτη.

4. Μια τέταρτη άποψη, που τονίστηκε περισσότερο από τους «αριστερούς-πράσινους» της Αυστραλίας, υποστήριξε ότι η αριστερά εγκλωβίστηκε επί 100 χρόνια στην προσπάθεια ικανοποίησης των κοινωνικών αναγκών των πιο καθυστερημένων κοινωνικών στρωμάτων, με αποτέλεσμα να παγιδευτεί στη λογική της θεωρίας της ανάπτυξης και να φωτύνει τη μαρξιστική θεωρία από το βασικότερο συστατικό της που είναι η σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, όπως και ανάμεσα στους ανθρώπους σαν ξεχωριστές προσωπικότητες, με αποτέλεσμα, ανάμεσα στ' άλλα, να υποτιμηθούν οι διανοητικές ανάγκες των ανθρώπων, και κατά συνέπεια και η θεωρία.

5. Οι Ούγγροι οργανωτές της θεωρητικής συνάντησης (δηλαδή πολλοί αντιπρόσωποι του περιοδικού *Eszmélet*) διατύπωσαν ερωτήματα όσον αφορά τον ίδιο το μαρξισμό και προσπάθησαν να δώσουν —για όσα κατά τη γνώμη τους μπορούσαν— τις δικές τους απαντήσεις. Τα ερωτήματα που υπέβαλαν και προκάλεσαν σειρά παρεμβάσεων (και μας οδηγούν σε ορισμένες σκέψεις) ήταν τα εξής:

— Χρειάζεται ο μαρξισμός ή η Ανατολή έδωσε το μάθημα για την «υπέρβαση της ψευδαισθήσης»;

Στη συζήτηση πάνω στο θέμα, ξεχάσθηκε, κατά τη γνώμη μας, η ίδια η αντιφατικότητα του έργου του Μαρξ, όπως επίσης ότι —για το μαρξισμό— το φαινόμενο της αποξένωσης έχει μεν σαν αιτία του, σε τελευταία ανάλυση, τις παραγωγικές-οικονομικές σχέσεις, όμως μπορεί να εμφανισθεί και εκδηλωθεί στο επίπεδο της ίδιας της θεωρίας, στη σχέση ανάμεσα στο υποκείμενο και τη θεωρία που νομίζει ή υποτίθεται ότι εκπροσωπεί.

— Η ιδιοκτησία στην Ανατολή ήταν πάντα κρατική, ενώ ο Μαρξ ήταν αντικρατιστής.

Κατά τη γνώμη μας, ο Μαρξ δεν ήταν κρατιστής ή αντικρατιστής. Το πρόβλημα ήταν ότι υποτιμήθηκαν σε μεγάλο βαθμό τα ζητήματα που έβαλε ο Μαρξ και όλος ο μαρξισμός για τις διανθρώπινες σχέσεις, τη σχέση ατόμου-κοινωνίας και προσωπικότητας μέσα από τη συλλογικότητα, ότι ο μαρξισμός «εφαρμόσθηκε» σε μεγάλο τμήμα του πλανήτη σαν «κρατική ιδεολογία», σαν άλλοθι καταστολής και νομιμοποιητής της γραφειοκρατίας. Βέβαια παραμένει το γεγονός ότι στην εποχή του Μαρξ ο ρόλος της κρατικής βίας και ιδιαίτερα οι κατασταλτικοί-γραφειοκρατικοί θεσμοί έπαιζαν πιο μεγάλο ρόλο απ' ότι σήμερα, όχι απόλυτα, αλλά σε σχέση με το συνολικό εικοκοδόμημα, όπως αυτό διαμορφώνεται στο τέλος του 20ού αιώνα.

— Ποιο είναι σήμερα το υποκείμενο της κοινωνικής αλλαγής και πολύ περισσότερο το υποκείμενο μετά την υπέρβαση του καπιταλισμού;

Το ζήτημα σχετίζεται με τη συζήτηση που έγινε με αφορμή τη θέση των Σοβιετικών, ότι σήμερα υπάρχει προτεραιότητα στα οικουμενικά έναντι των ταξικών-κοινωνικών προβλημάτων και ότι το υποκείμενο δεν είναι πλέον μια τάξη ή μπλοκ κοινωνικών δυνάμεων, αλλά η ανθρωπότητα στο σύνολό της, θέση που θεωρείται ακόμα και από την δυτικογερμανική σοσιαλδημοκρατία σαν υπερβολή. Οι Ουγγαρέζοι θεωρητικοί διατύπωσαν την άποψη ότι στο μαρξισμό υπάρχει μια ασάφεια, ότι δηλαδή ήδη στο σοσιαλισμό, όπως το διατυπώνει τουλάχιστον το «γνωστό εγχειριδιακό θεώρημα», στην πρώτη φάση του κομμουνισμού, παύει η εργατική δύναμη να είναι εμπόρευμα η εργατική τάξη «γίνεται τάξη εξουσίας» και κατά συνέπεια παύει να είναι η τάξη με όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που την κάνουν πρωτοπόρα στον καπιταλισμό. Κατέληξαν δε στην άποψη ότι η θέση για πρωτοπορία της εργατικής τάξης έχει σημασία μόνο στα πλαίσια του καπιταλισμού. Μια τέτοια άποψη, κατά τη γνώμη μας, τοποθετεί ένα ενδιαφέρον ζήτημα στη συζήτηση. Μεθοδολογικά όμως απολυτοποιεί τα «αδύνατα-καταπιεζόμενα» στοιχεία της τάξης, που τα υπερβαίνει μαζί με τον καπιταλισμό, ενώ υποτιμά τα απελευθερωτικά χαρακτηριστικά της. (Στοιχεία που όμως δεν αποτελούν άλλοθι για θεολογικού τύπου θεωρήσεις όπως ότι: «η τάξη έχει ιστορική αποστολή»).

— Κατά τον Μαρξ το πρόβλημα- κλειδί για την ανάλυση ενός κοινωνικοοικονομικού συστήματος είναι ο τρόπος παραγωγής. Κατά την γνώμη των εκπροσώπων του Eszmélet υπάρχει δογματισμός στην ανάλυση των αλλαγών του τρόπου παραγωγής. Ότι αυτές είναι σημαντικές και στα πλαίσια του καπιταλισμού, κατά τη διάρκεια μεγάλων χρονικών διαστημάτων, τέτοιες που απαιτούσαν μορφικές και πολιτικές αλλαγές στο κίνημα.

Το τελευταίο ζήτημα πάνω στο οποίο έγινε συζήτηση, ήταν η διατύπωση εναλλακτικών προτάσεων για την Αριστερά του αύριο. Η γενικότερη εντύπωσή μας είναι ότι δεν έχει ακόμα ωριμάσει η σκέψη της ευρωπαϊκής αριστεράς πάνω στο ζήτημα, ούτε διατυπώθηκαν καινούριες πρωτότυπες σκέψεις που να τις αντλεί η θεωρία από την πράξη.

Εδώ υπήρξε γενική συμφωνία ότι πρέπει να προετοιμασθεί μια διεθνής συνάντηση που θα 'χει σαν αποκλειστικό της θέμα τη συζήτηση των προτάσεων, ορισμένες από τις οποίες ήδη κατατέθηκαν σ' αυτήν τη συνάντηση.

Στη διάρκεια της συζήτησης ακούσθηκαν προτάσεις για το πώς πρέπει να διαμορφωθούν στο μέλλον τα μαζικά κινήματα και κόμματα, τα υποκείμενα και η θέληση κίνησής τους, περιγράφηκαν «αυτοδιαχειριστικά μοντέλα», ακούσθηκαν ιδιαίτερα έντονα τα σχήματα του «βορρά και νότου» κ.ο.κ.

N. ΚΟΤΖΙΑΣ